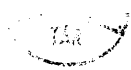

530.019
40 1.759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

I. SZÁM

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Hirlaptári ell. napló
2834

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., I. SZ. 1—128. I. BUDAPEST, 1968. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR, V. WALDAPFEL ESZTER

A KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Vizkelety András*: Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471 — *Somkuti Gabriella*: Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel) — *M. Kondor Viktória*: Hogyan készült id. Szinnyi József „Magyar írók élete és munkái” című műve? — *Herepei János*: További bizonyíték a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez — *Markovits Györgyi*: Mai Figyelő (1935—1936) — *Borsa Gedeon*: Kötéstáblából előkerült, ismeretlen XVI. századi bártfai nyomtatványok — *Fazakas József*: A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvénycikkek nyomdai meghatározása — *Soltész Zoltánné*: A londoni középkori magyar művészeti kiállításon bemutatott kódexek — *Tóth András*: Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Polláck Mihály tér 10. Telefon: 336—323

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

645

LXXXIV. ÉVFOLYAM
1968.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Blücher, Gebhard</i> : Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen	343
<i>Dán Róbert</i> : The earliest printing of Hebrew text books in Buda	35
<i>Gárdonyi, Clara</i> : Le tre figure della Bibbia fiorentina	31
<i>Kókay György</i> : A pozsonyi újságenczúra II. József korában	13
<i>M. Kondor Viktória</i> : Hogyan készült id. Szinnyi József „Magyar írók élete és munkái” című műve	171
<i>Kőhalmi Béla</i> : Pillanatkép Szabó Ervin élete utolsó évéből	237
<i>Markovits Györgyi</i> : Magyar haladó sajtó francia földön	246
<i>Sashegyi Oszkár</i> : Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673—1705)	1
<i>Soltész, Elizabeth</i> : Zum Gedächtnis des 500-jährigen Todestags Gutenbergs	229
<i>Soltész, Elisabeth</i> : Zur Herkunft des Corvin-Graduals und zur Ikonografie seiner Miniaturen	305
<i>Somkuti Gabriella</i> : Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730—1802)	147
<i>Sonnevend Péter</i> : Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat történetéből	321
<i>Varga Sándor</i> : A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939—1943	305
<i>Vizkelety András</i> : Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471	129

KÖZLEMÉNYEK

<i>V. Busa Margit</i> : A „Magyarország Bibliográfiája 1712—1860” előfizetési felhívása	80
<i>Csapodi Csaba</i> : „Aegyptus Alexandrinus”	263
<i>Dezsényi Béla</i> : Szacs vay Sándor utolsó évei	351
<i>Fabó Irma</i> : „Beszéd ... a forradalom kitörésekor” egy 1848 márciusi röplapon	73
<i>Füves Ödön</i> : Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből	61
<i>Gál István</i> : Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei	362
<i>Herepei János</i> : További bizonyíték a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez	188
<i>Herepei János</i> : Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán	51
<i>Indali György</i> : Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach-korszak kezdetén	76
<i>Karner, Károly</i> : Zwei unbekannte Drucke von Luther—Schriften in Sopron	262
<i>Karsai Géza</i> : Az Anonymus-kódex első levele (Kutatási beszámoló)	42
<i>Kovács Magda</i> : A külföldi lapok Magyarországon (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között)	360
<i>Kovács Magda</i> : Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása	71
<i>Kozocsa Sándor</i> : Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában	366
<i>Kunorovitz L. Bernát</i> : Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát	65
<i>Markovits Györgyi</i> : Mai Figyelő (1935—1936)	190
<i>Markovits Györgyi</i> : A „Névtelen Jegyző” című folyóiratról (1932)	376
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Reformkori kritikai irodalmunkhoz	357
<i>Szalai Imre</i> : A Magyar Írás (1921—1927)	82
<i>Terbe Lajos</i> : Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez	373
<i>Vértessy Miklós</i> : Folyóiratkörözés az Egyetemi Könyvtárban 120 évvel ezelőtt	270
<i>Vértessy Miklós</i> : Patachich Ádám ósnyomatványgyűjteménye	54
<i>Veselinov, Ivanka</i> : Két jelentős szerb könyvtár rendezésének elvi alapjai	265

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Kötéstáblából előkerült, ismeretlen XVI. századi bártfai nyomtatványok	196
<i>Fazakas József</i> : A XVII. századi erdélyi országgyűlési törvényekről meghatározása	201
<i>Jenei Ferenc</i> : Javaslat Pázmány Imádságos Könyvének kiadására	91
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy latin verses Czobor-album	89

FIGYELŐ

<i>Benedek D. Katalin</i> : A szocialista könyv útja Magyarországon	214
<i>Bugyi Balázs</i> : A munkavédelmi irodalom nemzetközi osztályozásáról	108
<i>Csapodi Csaba</i> : Az ETO újabb magyar irodalmáról	388
<i>Dán Róbert</i> : Könyvművészeti és Grafikai Gyűjtemény	285
<i>D. B.</i> : Viktor Ivanovics Sunkov (1900—1967)	273
<i>Dezsényi Béla</i> : A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye	386
<i>Fukász György</i> : Mátrai László hatvan éves. A filozófus Mátrai László	384
<i>Gombocz István</i> : Megjelent az Index Translationum 19. kötete	284
<i>Gombocz István</i> : A Nemzetközi Könyvtárak Egyesülete	102
<i>Holl Béla</i> : Gebhard Blücher (1934—1968)	386
<i>Holl Béla</i> : Gutenberg-emlékkiállítás Esztergomban	396
<i>Kőhalmi Béla</i> : Anderseniana 1967	93
<i>Kőhalmi Béla</i> : Mátrai László hatvan éves. A könyvtáros és tudományszervező	383
<i>H. Lakatos Éva</i> : Budapesti nyomdák a XIX. században	100
<i>H. Lakatos Éva</i> : A moszkvai nemzetközi könyvkiállítás	215
<i>Markovits Györgyi</i> : A belgiumi illegális sajtó leltára	103
<i>Pethes István</i> : AIBM-kongresszus, Salzburg, 1967.	282
<i>Petrovay Isotánné</i> : A Vas megyei állománygyarapodási jegyzék	219
<i>Pusztai Jánosné</i> : Denisz'ev, Vitalij Nikolajevics	385
<i>Rózsa György</i> : A román Akadémiai Könyvtár centenáriuma	95
<i>s. g.</i> : Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban a könyvtár történetéről	103
<i>Sallai István</i> : Bibliográfiák a Nagy Forradalom évfordulójára	274
<i>Sinkovics István</i> : V. Waldapfel Eszter	272
<i>Soltész Zoltánné</i> : A londoni középkori magyar művészeti kiállításon bemutatott kódexek	216
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	97
<i>Somkuti Gabriella</i> : Rádai-emlékkiállítás Pécelen	218
<i>Staud Géza</i> : A színházi könyvtárak és múzeumok nemzetközi szövetségének VIII. kongresszusa	101
<i>Székelly Artúr</i> : A tipográfia és a szedéstechnika is változik	392
<i>Szentmihályi János</i> : Iványi-Grünwald Béla angol Hungarica gyűjteménye	106
<i>Szentmihályi János</i> : A magyar szakkönyvtárak szakbibliográfiai tevékenysége	278
<i>T. A.</i> : Gerzédi Rabán (1914—1968)	93
<i>Tóth András</i> : Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban	210

SZEMLE

<i>Andritsch, J.</i> : Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1686—1782) (Ism. <i>Mezey László</i>)	226
<i>Barberi, F.</i> : Esperienza di un disastro (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	146
<i>Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte</i> (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	400
<i>Bibliotheca Corviniana</i> (Ism. <i>Borzsák István</i>)	221
<i>A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei</i> (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	397
<i>Cocks-Indesteg, E. Glorieux, G.</i> : Belgica Typographica I. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	403
<i>Dér Ferenc</i> : Sajtójogi ismeretek (Ism. <i>Takács József</i>)	398
<i>Falvy, Zoltán</i> : Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik (Ism. <i>Bárdos Kornél</i>)	291
<i>Freiberg, R.</i> : Die Presse der französischen Resistance (Ism. <i>mgj</i>)	401
<i>Gaeta, G.</i> : Storia del giornalismo. (Ism. <i>Da.</i>)	293
<i>Geday Gusztáv</i> : A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtárának története 1860—1894. (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	288
<i>Gombó Pál</i> : Bevezetés a sajtóismeretbe (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	289
<i>A Heidelbergi Káté története Magyarországon</i> (Ism. <i>Holl Béla</i>)	123

Jakó, S.: Codicele latine medievale din biblioteca lui Timotei Cipariu (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	292
Jókai Mór: Cikkek és beszédek I. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	118
Kóhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	113
Library science today. Ranganathan Festschrift. (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	296
Literárny Archiv 1966. (Ism. <i>Káfer István</i>)	124
Magyar életrajzi lexikon (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	223
Mikes Kelemen összes művei I—II. (Ism. <i>Kókay György</i>)	116
B. Nagy Ernő—Zirc Péter: Bevezetés a szakirodalmi alkotómunka technikájába (Ism. <i>Rózsa György</i>)	287
A nem hagyományos dokumentumok a központi és a tanszéki könyvtárakban (Ism. <i>Tóth András</i>)	124
Rothe, E: Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	126
Siebert, F. S.: Freedom of the press in England 1476—1776 (Ism. <i>D. B.</i>)	127
Uledov, A. K.: Die öffentliche Meinung (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	227
Veszprém megye irodalmi hagyományai (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	399
Viet, J: Les sciences de l'homme en France (Ism. <i>Kenéz Ernő</i>)	296
Wege zur Buchwissenschaft (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	301

BIBLIOGRÁFIÁK

Bibliografia analitica a periodiceilor romanesti I. (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	298
Bibliográfia československé historie za léta 1962—1963 (Ism. <i>Vigh Károly</i>)	300
Breycha-Vauthier, A. C.: Die Zeitschriften des österreichischen Emigration 1934—1946 (Ism. <i>Markovits Györgyi</i>)	407
Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de Duits bezetting in Nederland gedrukt (Ism. <i>MGy.</i>)	303
Französische Fachwörterbücher (Ism. <i>Hodinka László</i>)	302
Hertelendy M.—Henez A.—Zakányi S.: A dolgozó ember védelme Magyarországon (Ism. <i>Huszár György</i>)	298
Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966 (Ism. <i>T. M.</i>)	403
Mitru Ibolya: A Szovjetunió története (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	402
Pálfy Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	405
Schmidt, H.: Bibliographie zur literarischen Erziehung (Ism. <i>Rejtő István</i>)	406
Theodor Storm, Bibliographie (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	301

SASHEGYI OSZKÁR

Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1705)

Az állami cenzúra-ügy, fejlődése során, különös változásoknak volt alávetve: mielőtt a rendőri igazgatás keretei közé került volna, a tanulmányi ügyek ágazatába tartozott, ezt megelőzően pedig, megszervezésétől kezdve hosszú időn át, a vallási ügyekkel, a negotium religionis-szal volt a legszorosabb összefüggésben. Az államapparátusban végbemenő ilyen tektonikus mozgásokat mélyebben fekvő okok váltják ki; a cenzúra-ügy helyzetének az idők folyamán végbement jelentős eltolódásai végső soron abból eredtek, hogy az irodalom funkciója a társadalom életében, s az állam funkciója az irodalmi életen belül többszörösen megváltozott.¹

A Habsburg uralkodók osztrák örökös tartományaikban már a 16. században kiépítettek, majd a 17. század első felében továbbfejlesztettek egy olyan közhatósági szervezetet, amely egyéb feladatai mellett a könyvtermelés és könyvforgalom egységes, állami szempontok szerinti ellenőrzését is ellátta. E téren az irányítás a helytartók kezében volt, s ők azt a helytartóságok és az egyetemek útján gyakorolták. Ezzel szemben Magyarországon a helytartó, ill. a nádor, csak esetenként foglalkozott sajtóügyekkel, s azokat szükség szerint bírói útra terelte, vagy a törvényhatóságokat szólította fel intézkedésre. Előzetes állami könyvcenzúra gyakorlására azonban a nádornak nem állt megfelelő apparátus rendelkezésére. Magyarországon hiányzott a lajtántúli „Regierung”-okhoz hasonló kormány szerv, a kamarai szervezet pedig ilyen feladatok megoldására nem volt képes. Nálunk jogszerint a városi hatóságok cenzúráztak (hogy előzetesen, vagy csak utólag, hogy saját közegeik útján, vagy egyházi személyek segítségül vételével, az már az ő dolguk volt), a területükön megjelent sajtótermékekért ők viselték a felelősséget. A városi hatóságok viszont vallási tekintetben megoszlottak, és egy részük protestáns, más részük katolikus szellemben cenzúrázott. Ugyanakkor a gyakorlatban a vallási tárgyú irodalom cenzúrája nagyrészt egyházi szervek kezében volt.

¹ A hazai cenzúra történetét eddigi irodalmunkban már többen felvázolták, önálló stúdiumként azonban a cenzúratörténet még alig jelentkezett. Hol sajtójogi kérdésekkel kapcsolatban (TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*, Bp. 1913), hol a nyomdászat (BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*, Bp. 1878), vagy a politikai irodalom (BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Bp. 1888) történetét vizsgálva, kísérelték meg az egyes szerzők a cenzúra történetére vonatkozó adatokat is összegyűjteni. De, még ahol önálló vizsgálódás tárgyaként jelentkezik is a cenzúratörténet, inkább csak az adalékok közléséig jut el (SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez*, Bp. 1928). Jelen cikk megírásánál fő célkitűzésünk nem az volt, hogy az eddig összegyűjtött adatokat továbbiakkal bővítsük (bár erre is törekedtünk), hanem méginkább az, hogy az adatokat kritikai vizsgálat alá vegyük, s azokat a történeti összefüggésekbe beállítva, megkíséreljük a cenzúratörténet egy meghatározott időszakának fő tendenciáit kiemelni.

Az előzetes állami könyvcenzúra és -revízió bevezetésének fő akadályá azonban nem szervezeti jellegű volt. Magyarországon a 17. század első felében törvények egész sora nyilvánította ki a protestánsoknak azt a jogát, hogy vallásukat szabadon, zavartalanul gyakorolhatják. S bár katolikusok és protestánsok, a törvények ellenére, kölcsönösen egymás vallásának kiirtására törekedtek, ennek megvalósítására, a másvallású könyvek elnyomására országos viszonylatban egyik félnek sem volt meg a lehetősége. De eltekintve a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényektől, a magyarországi könyvcenzúrát már csak azért sem lehetett a nagyszombati jezsuita egyetemre bízni, mert a jezsuita rend jogállását Magyarországon ebben az időben törvények korlátozták, s az elismertetésük iránti katolikus törekvések a protestáns rendek ellenállásán minden alkalommal megtörttek.

Ennek következtében Magyarországon I. LIPÓT korát megelőzően nem beszélhetünk rendszeres állami könyvcenzúráról, bár könyvekkel kapcsolatos tiltó rendelkezések korábban is születtek, könyvelkobzások és könyvégetések korábban is történtek, a „veszedelmes” könyvek szerzőit és nyomtatóit korábban is büntették. Ezek azonban esetenkénti intézkedések voltak; a cenzúra-ügy állami megszervezésére, egységes, kötelező erejű, előzetes állami könyvcenzúra bevezetésére akkor történt nálunk az első kísérlet, amikor a török kiűzésének időszakában a Habsburg uralom abszolutisztikus módon, az államigazgatás központosításával, új módon igyekezett az országban berendezkedni. A magyarországi állami könyvcenzúra, megszervezése idején, az erőszakos rekatolizáció egyik eszközeként, a Habsburg abszolutizmus kiépítését volt hivatva szolgálni.

Az 1655-i országgyűlésen még csak helyi panaszként jelentkezik a könyvrevízió. A Pozsony vármegyei panaszok egyike így szól:

„Az is világos megbántása az evangélikus vallásnak, hogy midőn magyar hazafiak Németországba, vagy más külföldi tartományba mennek tanulás vagy tapasztalatszerzés végett, s onnét visszatérve könyveket hoznak magukkal, azok Bécsben s őfelsége más tartományjaiban tőlük elszedetnek, amint az történt 1652-ben Szelezcky Jakabbal, akinek Bécsben elszedett könyvei ma sem adattak vissza. Kívánják tehát az evangélikus rendek, hogy azok Szelezckynek visszaadassanak, és a pozsonyi könyvtárusoknak is szabad legyen németországi könyveket eladniuk.”²

A panasz egyedi volta a sajtóviszonyok fejletlenségével, a cenzúra és revízió szervezetalenségével s avval függ össze, hogy az országgyűlési sérelmek eszidőben sokkal súlyosabb törvénytelenségekkel foglalkoznak, s bennük a könyvekkel kapcsolatosak külön meg sincsenek említve. A hatalmaskodásoknak, erőszakos foglalásoknak e korszakában a gravámenek tele vannak templomok, paplakok és iskolák foglalásának eseteivel. Az ilyen foglalások a vallásgyakorlathoz tartozó ingóságok elkobzásával és rendszerint elpusztításával jártak együtt, s ezekhez tartoztak a vallási könyvek is, ha a sérelmek ezeket legtöbbször nem is említik külön. A protestáns rendeknek az 1662. évi országgyűlésen benyújtott panaszai között szerepel az is, hogy Bars megyében Oszlán templomát SZELEPCSÉNYI György esztergomi érsek emberei a paplakkal, az iskolával és az egyházi jövedelmekkel együtt elfoglalták, s a pap javait fölprédálták, amit más házakban is tettek, a *könyveket* és más dolgokat *elszedvén tulajdonosaiktól*.³

² ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*. 3. k. Bp. 1893, 113. l.

³ *uo.* 227—228. l.

Hogy szabályszerű állami könyvcenzúráról ebben a korban nem beszélhetünk, azt WESSELÉNYI Ferenc nádor 1660. január 30-án kelt felségelőterjesztése is bizonyítja. Ebben egy Kassán megjelent „nagyon ocsmány” könyvről (liber spurcissimus) szól, amit politikai szempontból éppoly veszedelmesnek tart, mint amilyen veszélyesek voltak annak idején ALVINCZI Péter kassai prédikátor beszédei, s Kassa város tanácsát kívánja felelőssé tenni azért, hogy e munka megjelenhetett, s hogy sem a prédikátort, sem a nyomdászt meg nem büntette. Perbe fogja tehát idézni a várost, de előbb megtanácskozza a királyi tábla bíráival, hogy mely törvény alapján s milyen fórum előtt járjanak el ellene.⁴ Levele alapján úgy látszik, hogy CZEGLÉDI István kassai prédikátor valamelyik 1659-ben megjelent polemikus irata volt a botrány okozója. De az is kivüláglik belőle, hogy a nádor nem volt járatos a sajtó-ügyek terén, hogy több éves nádori működése során ilyen ügyvel feltehetően még nem találkozott.

Az állami cenzúra megszervezésének első kísérletére csak WESSELÉNYI halála s a nevével jelzett főúri összeesküvés felfedeztetése után került sor.

A WESSELÉNYI összeesküvés után a bécsi udvar, a magyarországi katolikus egyházzal szoros szövetségben, radikális akciót indított az elégedetlenek, s köztük a protestánsok megfélemezésére. Ennek kapcsán cenzúra-ügyekben először csak a korábbiakhoz hasonló — de egymást sűrűn követő és kegyetlen szigorúságukkal is elrettentő —, esetenkénti intézkedések történtek.

Az összeesküvőkkel együtt perbe fogták DRABIK Miklóst is, aki *Lux in tenebris* című könyvében a Rákócziakat a Habsburgok elleni fegyverfogásra biztatta. DRABIK tehát a többi „békétlennel, király ócsárlóival” együtt az 1670. évi pozsonyi iudicium delegatum elé került. Az ügyész az uralkodó és a katolikus egyház elleni lázítás miatt máglyahalálra ítéltetését, könyvei megsemmisítését, vagyona elkobzását és kínpadra vonását kérte a bíróságtól. Az ítélet „hütlenségért, lázításért és istenkáromlásért” fej- és jószágvesztésre szolt, azzal a súlyosbítással, hogy fejevével előtt még kezét is levágják. Kivégzése 1671. július 16-án történt, Pozsony piacán. Holttestét könyveivel együtt égették el, hamvait a Dunába szórták. Másnap közhírré tették, hogy aki DRABIK könyvét birtokolja, adja be azt a városházára, különben a szerzőhöz hasonló módon fog bűnhődni.⁵

Egy hónappal később, 1671. augusztus 17-én LIPÓT egy másik „mocskos könyv” szerzőjének felderítésére adott parancsot a magyar kamarának. Tudomására jutott — így szól a mandatum — hogy *Domus Austriacae Austeritas* címen egy az uralkodóházat és személy szerint őt ócsárló, s királyi tekintélyére szerfelett káros újabb könyvet adtak ki a felsőmagyarországi részeken, s azt ott már el is terjesztették. Minthogy pedig az ilyen gyalázatos könyvek szerzői mind a magyar közjog, mind a magyar törvényhatósági jog értelmében (tam communi, quam municipali jure hungarico) szigorú büntetést érdemelnek, meghagyja a kamarának, sürgősen rendeljen szorgos vizsgálatot, a fiskus útján, a szerző kiderítésére, s az eredményről tegyen majd jelentést.⁶ A magyar kancellár, PÁLFFY Tamás nyitrai püspök augusztus 19-én kelt

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban: O. L.), A 21. Magyar kancelláriai levéltár, Litterae palatinorum, 1660. Nr. 613.

⁵ PAULER Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*. Bp. 1876, 378—388. l.

⁶ O. L. E 21. Magyar kamarai levéltár, Benignae resolutiones. 1871. aug. 17.

levelében már helyesbítette a könyv címét: „igaz titulussa a könyűnek Austriaca Austeritás, igi kel az nemes szepessi kamaratis rola informalni”. Egyben mandatum compulsoriumot is küldött a fiskus számára, s megírta azt is, hogyan fogjanak a kutatáshoz: „Chyaky István uram küldvén énnekem kezemhez azon könyűvet, eő kglmen kel elis kezdeni az Inquisitiot...”⁷ A pozsonyi kamara a mandatumot haladéktalanul továbbította a szepesi kamarához, Kassára, azzal, hogy a vizsgálat eredményéről jelentést vár. Az inquisitio azonban nem járt eredménnyel s így a szerzőnek, BETHLEN Miklósnak nem történt baja a könyv miatt.

De nemcsak egyes könyvek szerzőire indítottak hajtóvadászatot, ugyanakkor a jezsuiták előretörésével a protestáns kézen levő nyomdák is veszélyeztetett helyzetbe kerültek.⁸ 1671-ben beszüntette működését a LÓRÁNTFFY Zsuzsanna által alapított sárospataki nyomda, mert a katolikus hitre tért BATHORY Zsófia újból Patakra hozta a jezsuitákat s a protestánsok a betűkészletet összecsomagolva, azt Erdélybe menekítették.⁹ A jezsuiták a pataki kollégiumban azzal kezdték működésüket, hogy könyvtárából mintegy 2000 „eretnek” könyvet elégettek.¹⁰

A perbe fogások is folytatódtak. DRABIK néhány hívét, köztük KALINKA, deákosan KALIKIUS Joachim illavai evangélikus szuperintendenst még DRABIK ügyének tárgyalásakor elfogták és Pozsonyba vitték, anélkül, hogy egyelőre pert indítottak volna ellenük. Ezek ügyét (másokéval együtt) LIPÓT 1671 szeptemberében egy majdan felállítandó bíróság elé utasította.¹¹ A következő év július 24-én azután megparancsolta SZELEPCSÉNYI György esztergomi érseknek egy új iudicium delegatum felállítását és KALINKA perbefogását.

„A Kalikiusnak nevezett illavai prédikátornak — így szól a mandatum —, mint mondják, nem csekély része volt a legutóbbi lázadásban, az ausztriai Ház és a királyi méltóság nyilvánvaló kárára, sőt a Drabik-féle mocskos könyvet bírta, olvasta, megjegyzéseket fűzött hozzá, s azt sok helyütt hirdette és terjesztette. Azt akarjuk, hogy e szörnyű vakmerőségért méltó büntetést nyerjen. Megparancsoljuk e levelünkkel Hűségteknek, hogy ezekről mielőbb szorgos vizsgálatot rendeljen s a prédikátor ellen, más tanácsosainkkal és a királyi tábla bíráival együtt, akik kéznél vannak, kiküldött bíróság formájában, a prédikátort maga elé rendelve, járjon el, s ha a dolog igaznak bizonyul, szigorúan büntesse meg őt.”¹²

⁷ O. L. E 250. Szepesi kamarai levéltár, Litterae camerae Posoniensis 1671. Fasc 42. No. 33.

⁸ Nyomdászatunk történetének számos ellenőrizetlen adata közé tartozik aza SZABÓ József nyomdásztól eredő állítás is, hogy GRÜNDEr Gottfried protestáns vallású nyomdász a pozsonyi városi tanács engedélyével 1669 óta működött ott, de nyomdája a katolicizmus ellen több polémikus könyvet bocsátván közre, a klérus panaszaik következtében 1671-ben betiltották. (*Adalékok a nyomdászat történetéhez Magyarországon*. Vasárnapi Újság. 1867. 31. sz., ennek nyomán általában a szakirodalomban, így BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Bp 1888. 20. l.) Ezzel szemben tény, hogy GRÜNDEr 1671-ben PÁZMÁNY Péter egy munkáját adta ki (SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár* I. k. Bp. 1879. 1124. sz.) s nyomdája még két évvel később, 1673-ban is működött, amikor KÉRY János csanádi püspök egy könyve (SZABÓ Károly i. m. II. k Bp. 1885, 1325. sz.) került ki a sajtója alól. Arról, hogy protestáns polemikus műveket adott volna ki, nem tudunk. Az Pozsonyban, 1671-ben valóban kockázatos vállalkozás lett volna.

⁹ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 82. l.

¹⁰ KRONES, Franz: *Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn*. Archiv für Österreicheische Geschichte. 79. k. 337. l.

¹¹ PAULER: I. m. 401. l.

¹² O. L. A 35. Magyar kancelláriai evéltár (a továbbiakban M. kanc.), Conceptus expeditionum 1672. No. 273.

SZELEPCSÉNYI, aki a WESSELÉNYI-féle összeesküvéssel kapcsolatban maga is gyanúba keveredett, most a protestánsokat tette meg bűnbaknak. Az ő elnöklete alatt összeült iudicium delegatum Pozsonyba idézte valamennyi protestáns papot és tanítót. KALINKA is választhatott a katolikus hitre való áttérés, a gályarabság vagy a száműzetés között. Az utóbbit választotta, aláírta a térítvényt, amelynek értelmében tartozott az országból kivándorolni.¹³

A KALINKA perbe fogását elrendelő királyi parancs kiadása és a pozsonyi iudicium delegatum összeülése közötti időben történt a cenzúra terén az első átfogó intézkedés, mint említettük, SZELEPCSÉNYI részéről. Úgy látszik, hogy SZELEPCSÉNYI személyes okból is a sajtó megrendszabályozását kívánta. Amikor a *Wiener Blättl* c. kéziratot bécsi újság 1671-ben azzal vádolta, hogy része volt a WESSELÉNYI-féle összeesküvésben, emiatt panaszt tett Bécsben. LIPÓT az érsek becsületét sértő sajtóközlemény helyreigazítását rendelte el, s ugyanakkor jóváhagyta az alsóausztriai kormányzat javaslatát a kéziratú újságok ellenőrzésére.¹⁴ Magyarországon pedig SZELEPCSÉNYI maga rendelte el 1673. június 7-én, a királytól nyert felhatalmazására hivatkozva a törvényhatóságoknak, szigorúan figyelmeztessék valamennyi nyomdászt és könyvkereskedőt, ne merjenek valami könyvet kinyomatni, vagy külföldön megjelent könyvet az országban terjeszteni, mielőtt hozzá, átvizsgálás és jóváhagyás végett, beküldötték. A rendelet megszegőit pedig az uralkodó által megszabandó súlyos büntetéssel és az ilyen könyvek elkobzásával fenyegette.¹⁵ A cenzori teendők ellátását SZELEPCSÉNYI a jezsuita SZENTIVÁNYI Mártonra, a nagyszombati egyetem teológia tanárára bízta.¹⁶

Amikor SZELEPCSÉNYI fenti rendeletét kiadta, már megtörtént az alkotmány felfüggesztése s AMPRINGEN Gáspárnak kormányzói beiktatása. SZELEPCSÉNYI az új helyzetben a helytartói jogok közül csak a jogszolgáltatás terén neki kijárókat tarthatta meg. Úgy látszik, hogy a hatáskörök elkülönítésekor a cenzúra-ügyet, a jogszolgáltatáshoz tartozónak minősítve, magának vindikálta. Az említett rendelet értelmében maga SZELEPCSÉNYI az ország főcenzora. SZENTIVÁNYI ekkor még nem volt más, csupán az ő mandatáriusa, akinek közreműködéséről a törvényhatóságoknak nem tett említést.

SZELEPCSÉNYI mandátumának — tekintettel az akkori magyarországi erőviszonyokra — nem lehetett sok foganatja. Aligha akadt protestáns nyomdász, aki a kiadásra szánt munkák kézirateit nyomtatás előtt az esztergomi érsek nagyszombati rezidenciájába küldte, vagy könyvkereskedő, aki külföldi könyveit eladás előtt általa felülvizsgáltatta volna. A mandátum közvetlen célja — s ezt részben el is érte — inkább csak az elrettentés volt. SZELEPCSÉNYINEK ez az intézkedése, közvetlenül az előtt, hogy a protestáns lelkészek felett ítélő pozsonyi törvényszéket összehívta volna, a katonai asszisztenciával végrehajtott erőszakos ellenreformáció döntő rohamának megindítását jelzi.

Különösen heves volt ez a roham a Szepességben, ahol BÁRSONY György szepesi prépost az evangélikus lelkészek elűzése után katolikus pébánosokat

¹³ RÁCZ Károly: *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. Sárospatak 1874. 83—84. l.

¹⁴ WIESNER, Adolph: *Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur*. Stuttgart, 1847. 79—81. l.

¹⁵ A Kassa városához írt rendelet szövege kiadva Történelmi Tár. 1896. 739. l.

¹⁶ Ezt SZENTIVÁNYI állítja 1688. évi felségfolyamodványában. (L. alább.)

telepített le, a szepesi kamara pedig a szabad királyi városok közigazgatását szervezte át katolikus szellemben. Az új plébánosok és városi tisztviselők eltiltották a lakosságot a biblia és az evangélikus vallásos könyvek olvasásától, evangélikus egyházi énekek éneklésétől, elkobozták a luteránus könyveket.¹⁷

A kuruc felkelés THÖKÖLY vezetésével elért sikerei egy időre véget vetettek az ellenreformáció tombolásának, s azt az általa ellenőrzött országgrészen a katolikusok kegyetlen üldözése váltotta fel. De az ország egyéb részein is alábbhagyott a protestánsüldözés, és az 1681-i soproni országgyűlésen a protentánusok BÁRSONY György hirhedt könyvének, az ő vallásszabadságuk ellen irányuló s abban az évben propagandacélból Nagyszombatban újra kiadott „Veritas toti mundo declarata”-nak betiltását kérték. NOSTITZ királyi biztosnak csak azzal sikerült lecsendesítenie őket, hogy kijelentette, a könyv kibocsátása a király tudta és akarata nélkül történt.¹⁸ A protestánsok vallásszabadságának az 1681 : 25 tc. által történt megerősítése a katolikus szellemű cenzúra elvi korlátozását jelentette. A törvénycikk 3. §-a kimondja, hogy „vallásának szabad gyakorlatában, mától fogva jövőre senkit a lakosok közül semmiképpen ne háborgassanak”. A THÖKÖLY ellenőrzése alatt álló északkeleti megyékben a jezsuita cenzúrára de facto sem volt lehetőség.

A soproni országgyűlés visszaállítván az ország alkotmányát s véget vetvén az AMPRINGEN-féle kormányzóság működésének, újra betöltötte a nádori széket. ESTERHÁZY Pál, az új nádor, a rászakadó országos gondok közepe azzal is törődött, hogy a könyvnyomtatást szabályozza. Elrendelte, hogy az általa cenzorrá kinevezett SZENTIVÁNYI Mártonnak, a teológia doktorának jóváhagyása nélkül egyetlen nyomdász se merészeljen bármit is ki nyomtatni. Felhatalmazta a cenzort, hogy azokat, akik e pátensével szembe mernének szállni, könyveik elkobzásán és nyomdájuk elvesztésén kívül a törvényes büntetéssel is megfenyegethesse. Ezért nádori és helytartói hatalmánál fogva szigorúan megparancsolta a szabad királyi és mezővárosok tanácsainak, hogy e rendeletét kihirdessék és az arra illetékesek által végrehajtsák.¹⁹

SZENTIVÁNYINAK ez a pátens olyan jogokat adott, amelyek birtokában elvileg közjogi funkcióit tölthetett be. A közbejött török háború azonban másfelé terelte a figyelmet, a sajtó hangját elnyomta a fegyverek zaja.

A katonai sikerek hatására, különösen Buda visszafoglalása után, LIPÓT végleg elszánta magát uralkodói jogainak érvényesítésére. Egyelőre azonban, az 1687-i országgyűlésen még bizonyos látszólagos kompromisszum születik a rendek és az udvar között. Újból kimondják a protestánsok vallásszabadságát, s amikor a rendek zajosan követelik egy szerintük a magyar nemzetet kisebbitő könyvnek és szerzőjének megégetését, a király december 26-i decretumában valóban elrendeli, hogy FLÄMITZER osztrák hadbírónak az abszolutizmus szellemében írott röpiratát, a *Der in Böhmische Hosen ausgekleidete ungarische Libertiner*-t elégessék.

Ugyanez az országgyűlés bevett renddé nyilvánította a jezsuitát, s ezzel számára az eddiginél kedvezőbb jogi helyzetet biztosított. Az országgyűlés

¹⁷ BRUCKNER Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben* I. Bp. 1922. 356—364. l.

¹⁸ ZSILINSZKY: I. m. 3. k. 166. l.

¹⁹ O. L. E 152. Acta Jesuitica Coll. Tyrn. fasc. 12. No. 4. Egyszerű másolat, hiányos keltezéssel: „Datum in libera ac regia civitate Soproniensi, die . . .”

berekesztése után közvetlenül megindult az abszolutizmus újberendezkedésének előkészítése is.

SZENTIVÁNYI Márton ezt az időt tartotta alkalmasnak arra, hogy SZELEPCSÉNYITől kapott, majd ESTERHÁZY Pál nádor által megújított megbízására királyi megerősítést kérjen. Az 1688. év elején felségfolyamodványt nyújtott be Bécsben, s ebben előadja, hogy Magyarországon sok veszélyes, a közre káros könyv jelenik meg, másokat pedig külföldről visznek be, s mind ezeket országserzve szabadon árusítják, mert nincs cenzúra, amely megvizsgálná a kinyomatandó műveket, és könyvrevízió, amelynek a külföldről behozottak alá lennének vetve. SZELEPCSÉNYI és ESTERHÁZY Pál ezt a feladatot korábban reá, az ország távolabbi részeiben pedig arra bízta, akire ő ebbeli hatalmát átruházza. Szigorúan meghagyták az ország valamennyi nyomdászának, hogy előzetes cenzúra nélkül semmit se merészeljenek kinyomni, nyomdájuk és könyveik elvesztésének terhe alatt, és ne merjenek külföldről behozott könyveket engedély nélkül terjeszteni. SZENTIVÁNYI „a közjó és a katolikus egyház érdekében” e rendelet megerősítését kérte az uralkodótól.²⁰ I. LIPÓT a kérést március 4-én teljesítette.

A királyi pátens szerint „Szentiványi Márton megbízott cenzor, vagy az, akire ő hatalmát átruházza, bárkinek a műveit és kinyomatandó iratait átvizsgálhatja és jóváhagyhatja, s ha bárki bármiféle iratot, könyvet és irományt az ő vagy megbízottainak beleegyezése nélkül kinyomatni merészelne, úgy intézkedhet, hogy az ilyen személy, könyveinek és betűinek elkobzásán kívül, a kijáró büntetéssel is sújtassék”. A király megparancsolta a fő- és alispánoknak, a szabad királyi és más városok és községek polgármestereinek, bírának és vezetőinek, hogy ezt tegyék közhírré s az illetékesek által hajttassák végre, s az említett cenzorokat (SZENTIVÁNYIT és delegátusait) ők maguk is minden módon támogassák.²¹

A cenzúra-ügy ilyen rendezése az abszolutizmus irányába mutatott s az ausztriai állapotokhoz való közelítést vette célba, ha azt egyelőre el nem is érte. Amikor röviddel ezután LIPÓT megbízta KOLLONICH püspököt, a pozsonyi kamara elnökét, a magyarországi kormányzat reformja tervének elkészítésével, ő hamarosan nekifogott a feladat megoldásának, s eközben figyelmét a könyvcenzúra ügyére is kiterjesztette. Az 1689-ben elkészült tervezet — amely bizottsági tárgyalások eredményeképpen jött létre — a létesítendő magyarországi kormányzóság feladatairól szólva, azok közé sorolja a könyvcenzuráról való gondoskodást is, különös tekintettel arra, hogy az országban a protestánsoknak nyomdáik vannak, így Lőcsén, s ezáltal közrebocsáthatják mindazt, amit a saját érdekükben jónak látnak. Az utóbbi időben — mondja a tervezet — több olyan hitvitázó iratuk és más kiadványuk jelent meg, ami sérti az ország és a katolikus vallás érdekeit. Ezért a bizottság azt javasolja, hogy a magyarországi kormányzóság nevezzen ki cenzorokat, és szigorúan tiltsa

²⁰ O. L. A 35. CM. kanc. conceptus expeditionum 1688. No. 113. Hó és nap megjelenése nélkül, mindenesetre március 4. előtt, s bizonyára január 25. — az országgyűlés berekesztése és a törvények királyi megerősítése — után kelt.

²¹ O. L. A 57. M. kanc. Libri regii 19. k. 156. l. Egyszerű másolata O. L. E 152. Acta Jesuitica. coll. Tyrnav. fasc. 12. No. 3. Kiadva: Történelmi Tár. 1896. 190—191. l. Magyarul (pontatlanul) SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez*. Bp. 1928. 17—18. l. Figyelemre méltó, hogy mind SZELEPCSÉNYI mandátuma, mind I. LIPÓT pátense a nagy befolyású SENNYEY László rektorsága idején látott napvilágot. SENNYEY bizonyára latba vetette tekintélyét, hogy rendje s közelebből egyeteme számára a cenzori hatalmat megszerezze. Mert bár a királyi pátens még mindig nem az egyetemre bízta a cenzurát, hanem személy szerint SZENTIVÁNYIRA, mégis rajta keresztül a rend nyert az irodalmi élet alakítására befolyást.

meg valamennyi nyomdának, megfelelő büntetés, esetleg a nyomda bezáratásának terhe alatt, hogy a cenzorok jóváhagyása nélkül bármit is kiadjanak.²²

A nagyszombati és kassai jezsuita egyetemek már korábban is gyakoroltak bizonyos cenzúrajogokat. Ez a jog azonban nem jelentett mást, minthogy a saját kiadványaikat maguk cenzúrázhatták, mások beleszólása nélkül. Amikor az olmützi jezsuita egyetem hasonló jogát az érsek elvitatta, az egyetem kérdést intézett magyarországi társaihoz, s e kérdésre a nagyszombati egyetem 1676 júliusában, a kassai pedig ugyenez év augusztusában, azt a választ adta, hogy ők, minden püspöki cenzúrától függetlenül, maguk cenzúrázzák akadémiai téziseiket és más irataikat, s e jogukat soha egy püspök sem vonta kétségbe.²³

Az egyetemi és püspöki cenzúra közötti jogviszály csakhamar az állam és az egyház közötti hatalmi küzdelemmé szélesedett. A viszály előzményeihez hozzá tartozik III. FERDINÁND egy 1655-ben kiadott rendelete, amellyel a prágai érseki nyomda termékeit a császári helytartó és az egyetem szuperintendense által együttesen gyakorlandó állami cenzúrának kívánta alávetni. A következő évben, azzal az indokolással, hogy a helytartók és a szuperintendensek egyéb feladatokkal túl vannak terhelve, előbbi rendeletét megváltoztatta és az egyetemek rektorait tette felelőssé azért, hogy semmi se hagyja el a sajtót, ami ellenkezne az állami érdekekkel. Bécsben már korábban ez volt a gyakorlat. Az olmützi érsek tehát, amikor 1675-ben az ottani egyetemet a maga cenzúrájának kívánta alávetni, ezzel a császári mandátummal helyezkedett szembe. Minthogy LIPÓT császár egy évvel korábban, 1674-ben megtiltotta a jezsuita tartományfőnököknek és rektoroknak, hogy olyan püspöki mandátumoknak, amelyek császári jogokat vagy privilégiumokat sértenek, engedelmekedjenek, az olmützi jezsuiták dilemmába kerültek s az érsektől egyelőre rendeletének felfüggesztését kérték. Az érsek, bár haladékat adott az olmützi egyetemnek, rendeletének végrehajtását illetően, kitartott abbéli szándéka mellett, hogy a tridenti zsinat által a püspököknek adott jogokat érvényesíti. A császár környezetéhez tartozó jezsuiták a vizzálynak caesarista megoldását igyekeztek elérni. AVANCINI osztrák tartományfőnök azzal érvelt LIPÓT előtt, hogy a tridenti zsinat határozatai a német birodalomban nem érvényesek, és különben is csupán a teológiai könyvekről (libri sacri) szólnak. Ennélfogva a püspökök mindeddig nem is tartottak igényt arra, hogy a nyomdák felett ellenőrzést gyakoroljanak. Az osztrák örökös tartományokban a cenzúrárt az egyetemek, s mellettük a bécsi, grázi és linzi kormányzatok gyakorolták, anélkül, hogy ez ellen a püspökök tiltakoztak volna. AVANCINI még azt is előhozta, hogy a püspöki konzisztóriumokban nincsenek teológiai tanárok, akikre a hittudományi munkák felülvizsgálatát megnyugtató módon bízni lehetne. Hogy a császárt kedvező döntésre bírja, fő kérdésként egyenesen azt vetette fel, vajon a nyomdai jog (jus typi) a fejedelmet, vagy a püspököt illeti-e? LIPÓT azonban nem tudta elszánni magát a döntés meghozatalára.

A jezsuiták tehát ebben a küzdelemben a császár mögött álltak, de kénytelenek voltak a püspökökre is tekintettel lenni. TANNER, a cseh provinciá-

²² Einrichtungswerk des Königreich Hungarn. III. Politicum. 10. Lásd a BANYAI Béla által gondozott kiadás kefelevonatának 83. l. (Az O. L. birtokában).

²³ DUHR, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. 3. k. München—Regensburg, 1921. 429 l.

lis, azt írta 1678-ban LIPÓT gyóntatójának, az egyébként ugyancsak caesarista STETTINGERnek, hogy a prágai és az olmtüzi egyetemek eddig csak saját akadémiai kiadványaikat cenzúrázták maguk, s mind az ottani jezsuiták, mind más szerzetesek és világi papok egyéb kiadványaik kiadhatására a prágai, ill. olmtüzi érsektől kértek engedélyt. LIPÓT vonakodott a kérdést egyoldalúan eldönteni, annál is inkább, mert tudomására jutott, hogy az olmtüzi érsek azt Rómába terjesztette. XI. INCE pápa — akinek jóindulatára pedig a császárnak nagy szüksége volt — 1678. szeptember 9-én hozzá intézett brevéjében le is szögezte, hogy a kérdés kivizsgálása és a döntés egyedül a szentszékre tartozik. Végül 1679. június 7-én az inkvizíció gyülekezete meghozta az ügyben döntését. A bíbornokok kimondották, hogy az olmtüzi jezsuita rektor és az ottani kollégium semmit sem nyomathat ki az érsek engedélye és jóváhagyása nélkül, a legkevésbé disputákat, téziseket és más akadémiai iratokat. A döntésnek megfelelően XI. INCE felkérte a császárt, hogy a dekrétum végrehajtását segítse elő. LIPÓT császárt ezután még kevésbé lehetett határozott fellépésre rábírni, mint annak előtte. Tanácsadói egy promemoriában kifejtették ugyan, hogy a cenzúra joga az örökös tartományokban a császáré. A császár mégis beleegyezett abba a közvetítő megoldásba, hogy az olmtüzi érsek további öt évre nyomdai engedélyt adjon az ottani egyetemnek, s elvi döntést nem hozott.²⁴

Az 1679-i római ediktum a magyar püspökök magatartását is megszabta. XI. INCE érdemei a felszabadító hadjárat körül őket egyébként is olyan helyzetbe hozták, amelyet igyekeztek a maguk számára hasznosítani. Így öt évvel LIPÓT ama pátensének megjelenése után, amellyel SZENTIVÁNYI Mártont a magyarországi nyomtatványok ellenőrzésével és felülbírálatával megbízta, 1693-ban, az akkori esztergomi érsek, SZÉCHENYI György adott ki mandátumot a magyarországi könyvcenzúra és könyvrevízió ügyében. Ebben előadta, hogy sok a veszedelmes könyv az országban, mert nem ellenőrzik sem a külföldről behozottakat, sem pedig a hazai nyomdákból kiadásra kerülőket. A tridentinai zsinatra és más egyházi kánonokra hivatkozva, főpásztori kötelességének mondogta, hogy az ártalmas könyvek terjedésének útját állja. E jogát és kötelességét pedig az *esztergomi káptalanra* és SZENTIVÁNYI Mártonra (ő abban az évben éppen rektora volt a nagyszombati egyetemnek) bízta. Prímási méltóságánál fogva felhatalmazta őket, hogy maguk, vagy azok, akikre ők e hatalmat átruházzák, minden kiadandó művet átvizsgálhassanak és jóváhagyhassanak, s ha valaki az ő vagy megbízottaik jóváhagyása nélkül bármit kinyomtatni merészelne, intézkedhessenek, hogy az ilyen személy könyveinek és betűinek elkobzásán kívül a kijáró büntetéssel is sújttassék.²⁵ Ettől kezdve évtizedeken át hangoztatták a magyarországi megyéspüspökök, valahányszor a cenzúra ügye szóba került, hogy annak gyakorlására ők jogosul-

²⁴ DUHR III. k. 426—438. l.

²⁵ Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum eocl. vetus, No. 270. Kivonatossal közli SERPŐZŐ József: *Szentiványi Márton munkássága*. Bp. 1942, 126 l. — Hogy SZÉCHENYI György miért éppen 1693-ban adott cenzori mandátumot SZENTIVÁNYINAK, azt közvetlen adat híján teljes bizonyossággal eldönteni nem tudjuk. Összefüggésbe hozhatjuk azonban elhatározását azzal a ténnyel, hogy az ő könyvkiadói tevékenysége éppen az 1692. és 1693. évekre koncentrálódik. Az esztergomi *Rituale*, az *Evangeliumok* és *Epistolák* s az 1611. évi zsinat határozatainak kiadásakor kapcsolatba került a nagyszombati nyomdával, és bizonyára személy szerint SZENTIVÁNYI Mártonnal is. E művek kiadása szükségszerűen vetette fel a cenzúra kérdését.

tak. Hazánkban még valósággá sem vált a fejedelmi cenzúra, amikor az egyház már rátelepedett.

I. LIPÓT tehát Magyarországon is a jezsuiták kezébe adta a könyvcenzúrárt, majd azzal, hogy az 1679-i római ediktummal nyíltan nem helyezkedett szembe, hallgatólagosan elismerte a püspökök cenzúrázási jogát. Ezáltal az újonnan általa konstituált (de tulajdonképpen meg nem szervezett) állami cenzúra irányítását Magyarországon, ahol erre még egyébként sem voltak királyi hivatalnokok, a katolikus egyházfőknek engedte át. Így jelentkezik az ő abszolutista kísérletének kudarca a cenzúra területén: tartós központi szervezetet nem tudott létrehozni, a feladatok ellátására mindössze személyhez kötött megbízatást adott, s azt is kénytelen volt eltérni, hogy megbízottja a maga egyházi felsőbbségének szavához igazodjék.

SZENTIVÁNYI Márton, ezek szerint, négy általunk ismert mandátummal rendelkezett a cenzori teendők ellátására, ami valósággal több a kelletténél. Az eddigi irodalom feltételezte, hogy e mandátumokat végre is hajtották, vagyis, hogy azok az előzetes állami könyvcenzúra és rendszeres könyvrevízió valóságos megindulását jelzik Magyarországon. A körülmények vizsgálata azonban azt mutatja, hogy ez — legalábbis 1693-ig — minden valószínűség szerint nem így volt. SZENTIVÁNYI Márton első cenzori megbízatását követően húsz éven át inkább csak papíron volt az ország főcenzora, a valóságban ezt a funkciót — rajta kívül álló okoknál fogva — alig tudta ellátni.

Maguk a mandátumok is abból indulnak ki, hogy Magyarországon hatékony állami könyvcenzúra és könyvrevízió nem létezik. A későbbi mandátumok tehát (még a legutolsó is) amellettt tanúskodnak, hogy a korábbiaknak alig volt foganatja. A kor viszonyai nem is tették lehetővé a cenzúrapátensek végrehajtását, a jezsuitáknak a gyakorlatban csak helyenként és időnként volt módjuk a nyomdák ellenőrzésére. Az 1680-as évek háborúi közepette, majd a század utolsó évtizedének anarchikus viszonyai között, az elpusztult Magyarországon egyéb vonatkozásban sem beszélhetünk rendezett közigazgatásról, hogyan lehetett volna ebben az időben éppen a könyvcenzúra terén érvényre juttatni a központi irányítást? A protestánsok a 17. század utolsó három évtizedében számos alkalommal tettek panaszt vallásuk elnyomása miatt, de a jezsuita cenzúrárt az általunk ismert gravámenek között egyszer sem említik.

SZENTIVÁNYI egyébként cenzori megbízatását követően éveket töltött Magyarországtól távol,²⁶ anélkül — s ez jellemző az akkori sajtó- és egyéb viszonyokra —, hogy cenzori teendők ellátására helyetttest állított volna. Élete utolsó éveiben (1699—1705) a hitvitázó irodalmat művelte s e munkáiban maga is bevallja, hogy egyes protestáns disputák az egész országban elterjedtek. Ez időben inkább vitázó félként, mint cenzorként vett részt a kor vallási irodalmának alakításában.²⁷

A százafdördülő tájáról származik első adatunk arra, hogy SZENTIVÁNYI, élve a kapott felhatalmazással, másnak cenzori megbízatást adott. Nagy-

²⁶ SZENTIVÁNYI 1676—1678 között a bécsi Pázmáneum régense, 1684-ben Münchenben tartózkodik, az 1686—1687. években az esztergomi érsek kiküldötte Bécsben. *SERFŐZŐ: I. m. 117. l.*

²⁷ Nem lehet szó nélkül hagyni azt a körülményt, hogy SZENTIVÁNYI elogium-a, hosszasan méltatván az elhunyt érdemeit, még csak halvány célzást sem tesz az ő cenzori tevékenységére. Való igaz, hogy ő sok és sokirányú tevékenységet fejtett ki, s fő foglalkozása a tanítás és az ennek érdekében folytatott irodalmi tevékenység volt. Ha azonban cenzori tisztét sikerrel tudta volna betölteni, s valóban az ország „főcenzora”

szombatról és Kassáról közvetlenül csak a helybeli nyomdák működését lehetett ellenőrizni. A másutt működő nyomdák ellenőrzésére azok székhelyén kellett volna cenzorokat állítani. Már KOLLONICHÉknak szemet szúrt, hogy a lőcsei BREUER-féle nyomda külső ellenőrzés nélkül működik, SZENTIVÁNYI ennek az állapotnak akart véget vetni, amikor 1700. május 21-én SRÉTER Károlyt, a lőcsei jezsuita kollégium rektorát, megbízta azzal, hogy a városban „királyi könyvvizsgálóként” működjék.²⁸ Lépésével szemben az evangélikusok ellenakciót indítottak. Egyenesen az uralkodóhoz fordultak, azzal a kéréssel, hogy könyveiket továbbra is a jezsuita cenzúráról függetlenül adhassák ki.²⁹

Ugyanebben az időben már a hazai könyvrevízió is működik. Gyöngyösi Pál református teológus életrajza szerint 1700-ban, külföldi egyetemi tanulmányairól visszatérőben mintegy 700 könyvet hozott magával, s ezeket állítólag a jezsuiták lefoglalták. A teológus, hogy könyveit visszakaphassa, PAGET bécsi angol követ közbejárásáért folyamodott. Két év múltán választ is kapott annak titkárától, amely szerint a követ egyenesen KOLLONICHNÁL tett érélyes lépéseket, s tőle végül is azt a felvilágosítást nyerte, hogy időközben GYÖNGYÖSI visszakapta könyveinek legnagyobb részét. Mintegy 130 kötetet azonban a bíboros elégettetett, mert azok szerinte egytől-egyig „botránys, a jó erkölcsök és a császári felség ellen írott könyvek” voltak.³⁰

A könyvrevízió azonban ebben az időben korántsem volt rendszeres és hatékony. SZENTIVÁNYI hitvitázó munkáiban említ olyan protestáns disputákat, amelyekhez egy-egy diákja révén jutott. Így került hozzá egy Wiarts MEINOLF nevű aposztata kapucinus 1702-ben mondott beszéde is, s akkor tudta meg, hogy annak nyomtatott példányai már az egész országban elterjedtek. Hasonló módon jutott kezébe egy *Bella infinita* címmel Königsbergben 1696-ban megjelent disputa, majd egy „Timotheus Philaletus” álnéven író szerzőnek SZENTIVÁNYIT támadó munkája is.³¹

lett volna, ezt az elogium írója aligha mellőzte volna hallgatással, még akkor sem, ha ettől a funkciójától a RÁKÓCZI szabadságharc idején megfosztották. (Az elogium Nagyszombatban kelt, 1707-ben. Lásd: O. L. E. 152. Acta Jesuitica Irreg. Coll. Tyrn. Elogia defunctorum. 1705.) Mindenesetre túlzásnak kell minősítenünk SERFŐZŐnek azt a megállapítását, hogy „a közvélemény befolyásolását a 70-es évek közepétől kezdve valóban ő (SZENTIVÁNYI) irányítja” (I. m. 129. l.). Ezt még irodalmi működésével sem tette, nem-hogy cenzorsága által.

²⁸ HAJNÓCI R. József: *Lőcse sz. kir. város levéltárának tartalomjegyzéke*. Lőcse 1904. II. oszt. IV. csomó, 156. sz.

²⁹ SERFŐZŐ: I. m. 127 l. — SERFŐZŐnek az az állítása, hogy SZENTIVÁNYI BENCSIK Mihály nagyszombati tanárt „segédcenzori teendőkkal” bízta meg (i. m. 125—126. l.), tévedésen alapul. Bencsik 1693-ban megjelent az esztergomi káptalan előtt, Szentiványi megbízásából, és a káptalantól a SZENTIVÁNYI-nak 1688-ban adott királyi és 1693-ban adott érseki mandátum átírását kérte. Az ekkor kiállított transsumptumok bevezetésében előforduló „qua legitimus mandataris” kifejezés az évszázados okleveles gyakorlatnak megfelelően arra utal, hogy a személyesen megjelent egyén az átíratásra kapott az oklevél tulajdonosától megbízást. Arra, hogy BENCSIKnek cenzori teendők ellátására is volt megbízása, az oklevelek szövegéből nem lehet következtetni. BENCSIK akkor végezte az egyetemet, SZENTIVÁNYI apróbb szívességekre megkérhette, de cenzori feladatokat aligha bízott rá, hiszen BENCSIK nem volt teológus, és jogtanár is csak később lett az egyetemen.

³⁰ Révész Kálmán: *Gyöngyösi Pál*. Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák. I. Bp. 1898, 62 l. — Gyöngyösit később fejvesztésre ítélték, mert a kassai jezsuiták temploma előtt felállított Mária-szobor talapzatára gúnyverset ragasztott. III. KÁROLY az ítéletet az országból és más örökös tartományaiából mindörökre való száműzésre változtatta.

³¹ SERFŐZŐ: I. m. 103—104, 127 l.

Mindezek alapján nem állítjuk azt, hogy a SZENTIVÁNYI-mak adott mandátumoknak nem volt jelentősége. Ha gyakorlati hatásuk nem is mindjárt jelentkezett, a jezsuitákat a korábbinál előnyösebb pozícióhoz juttatták, megteremtették a jogi alapot ahhoz, hogy a békésebb állapotok beköszöntével kiépíthessék az ország egész könyvtermelésének és könyvforgalmának ellenőrzését. A jezsuiták a 18. század küszöbét olyan körülmények között lépték át, amelyek számukra kedvezőbbek voltak a letűnt század viszonyainál. A küzdelem azonban még nem dőlt el végleg. A RÁKÓCZI-szabadságharc idején a küzdő felek még egyszer összemérték erejüket.

BERCSÉNYI Miklós, miután 1704 májusának végén Nagyszombatot elfoglalta, ráparancsolt az ottani jezsuitákra, állítsák nyomdájukat a szabadságharc szolgálatába. SZENTIVÁNYI Márton cenzori működése ezzel lényegében véget ért, a kuruc hadak újból megakasztották a jezsuita cenzúrát. S amikor az agg SZENTIVÁNYI 1705-ben meghalt, végérvényesen lezárult a magyarországi állami könyvcenzúra történetének az ő személyével összefüggő, kezdeti időszaka.

OSZKÁR SASHEGYI: DIE ANFÄNGE DER STAATLICHEN BÜCHERZENSUR IN UNGARN 1673—1705

In Ungarn gab es keine staatliche Bücherzensur vor dem Jahre 1673, da bis dahin in diesem Lande keine Landesregierung, wie in den cisleithanischen Ländern der Habsburger, aufgestellt wurde, und die Zensur auch den Universitäten nicht anvertraut werden konnte, weil der Jesuitenorden, der diese in Händen hielt, im Lande keine öffentlichen Rechte besass. So hatten die Statthalter und Palatine in Ungarn in gegebenen Fällen die städtischen Behörden als für die Zensur verantwortlich erklärt. Erst nach Liquidierung der Magnatenverschwörung 1670 kam es zur Aufhebung der ungarischen Verfassung und im Jahre 1673 zur Aufstellung eines Guberniums. Dieses hatte aber die Einführung einer Bücherzensur sich nicht zur Aufgabe gestellt, da der vormalige Statthalter von Ungarn, der Fürstbischof von Esztergom Georg SZELEPCSÉNYI, der die Leitung des Gerichtswesens für sich behielt, die Zensur als in seine Kompetenz gehörig betrachtete. So erliess er im Jahre 1673 eine Verordnung an die Munizipien, in der er erklärte, vom König ermächtigt zu sein, eine Preventivzensur der einheimischen Druckwerke und die Revision der vom Auslande eingeführten Bücher auszuüben. Mit der Durchführung der Bücherzensur und-revision hatte er aber zur gleichen Zeit den Professor der Theologie an der Universität Tyrnau Doktor Martin SZENTIVÁNYI betraut. 1688, nach gesetzlicher Anerkennung des Jesuitenordens in Ungarn, ernannte Kaiser LEOPOLD I. schon persönlich den Martin SZENTIVÁNYI zum Zensor des Landes, mit der Befugnis, an von Tyrnau entfernteren Orten Andere mit der Aufgabe zu beauftragen.

Nachdem das römische Edikt vom Jahre 1679 die Bischöfe als für die Bücherzensur zuständig erklärt hatte, bestanden auch die ungarischen Bischöfe darauf, ihre diesbezüglichen Ansprüche geltend zu machen. Der neue Erzbischof von Esztergom, Georg SZÉCHENYI, hatte 1693 die Zensur und Revision der Bücher in Ungarn dem Kapitel von Esztergom und dem Professor SZENTIVÁNYI, bzw. deren Beauftragten, anvertraut. So ist die landesfürstliche Zensur in Ungarn noch gar nicht zur Wirklichkeit geworden, als die Kirche schon versuchte, sich darüber zu stellen.

Die fortwährenden Kriegszustände und der Widerstand der im Lande gesetzliche Rechte besitzenden Protestanten verhinderten SZENTIVÁNYI und seine Ordensgenossen, vor der Jahrhundertwende eine einheitliche Bücherzensur und-revision in Ungarn auszubauen. Erst mit dem Anbruch des neuen Jahrhunderts gab es Anzeichen, dass ihnen dies gelingen würde. Kaum hatten sie aber versucht, die neuen Möglichkeiten zu nutzen, als die Freiheitskämpfe unter Franz RÁKÓCZI II. begannen und das Kurutzenheer eine durch die Jesuiten ausgeübte staatliche Bücherzensur von Neuem aufgehoben und verhindert hatte. Der im Jahre 1705 erfolgte Tod SZENTIVÁNYIS schloss dann den ersten, mit seiner Person verknüpft gewesenen Zeitabschnitt staatlicher Bücherzensur in Ungarn endgültig ab.